

Ірина Бондар

БОНДАР Ірина Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціальних наук Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Сфера наукових інтересів – релігієзнавство, філософія культури, культурологія, філософська антропологія.

ПОЛІТЕЇЗМ ЯК ФАКТОР ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У даній статті на прикладі давньогрецької міфології розглянуто феномен релігійної віри як атрибут формування національної самосвідомості і культури. Виявлено особливості та типологічні ознаки грецької магії, релігії, міфології, містики. Доведено, що міфологічний світогляд стародавніх греків мав функції регулятора суспільного життя, яскраво відображався у поведінці як окремого індивіда, так і полісної громади, оскільки на цій території відчутною є сильна релігійна мотивація. Проведено аналіз давньогрецької духовної традиції в контексті впливу політеїстичних вірувань на формування етнічної самосвідомості стародавніх греків.

Ключові слова: віра, вірування, ментальність, міфологія, релігія, марновірство, світогляд, магія, містицизм, свідомість, культ, ритуал.

Міфологія є найбільш консервативним елементом культури, оскільки її архетипи, в яких закодовані особливості ментальності, є одним з найважливіших чинників самоідентифікації будь-якої нації. Духовна спадщина певної країни в значній мірі складається з легенд, притч, народних традицій, одухотворених домінуючим типом вірувань. На цій підставі поступово формується феномен, що називається цінностями: загальнолюдськими, груповими, індивідуальними. Знання про світ і людину в цьому світі, максимально наближеного до істинного стану речей, можна досягти, глибоко вивчивши фольклор, що становить сутнісну духовну основу етносу у вигляді політеїстичних, монотеїстичних, пантеїстичних і деїстичних сентенцій.

Хотілось би звернути увагу на необхідність уточнення поняття ментальності. В цій статті ми розглядатимемо дану дефініцію як духовний феномен, що тотожний етнічному колориту, національній

© I. O. Бондар, 2016

<http://doi.org/10.5281/zenodo.208848>

самосвідомості, народній душі. Вона формується шляхом подолання протистояння між особистістю і громадськістю (співтовариством). Духовне середовище спільноти виявляє народний характер, глибоко вкорінений в людському бутті, що межує з масовою культурою. В цьому зв'язку важливо підкреслити, що очевидна взаємодія титанів, богів, духів та героїв у давньогрецькій свідомості оформилася в оригінальне світосприйняття, яскраво представлене в міфах та легендах.

Не перебільшуючи можна зазначити, що антична культура є коліскою духовної культури сучасної європейської цивілізації. Актуальність визначеної нами теми дослідження обумовлена потужним впливом античної культури і на формування національної української духовності взагалі, і ментальності зокрема.

Безперечно, міфологічно-релігійні напрямки в давньогрецькій культурі зафіксовані в багатьох дослідженнях. Однак специфіка підходу до античної релігії в історіографії створює серйозні труднощі для тих, хто хотів би отримати уявлення про неї. У роботах антиковедів вплив релігійно-містичних ритуалів на формування ментальних основ античної суспільної свідомості спеціальної уваги не зверталося, хоч в них зазвичай і зазначалися містичні відтінки як в релігійних, так і в філософських поглядах багатьох шкіл та авторських систем. Натомість релігієзнавчі праці найчастіше використовують лише виврвані з контексту епохи окремі деталі, обмежуючись посиланнями на античність для доказів того, що релігійно-міфологічні уявлення на Балканському півострові мають тривалу історію, або для обґрунтування їхнього впливу на подальший розвиток європейської цивілізації. Основоположними для означеної теми дослідження нашої статті стали фундаментальні дослідження зарубіжних науковців Х.Арендт, В.Буркерта, В. Виндельбандта, С.Джонстона, Г.Девіса, М.Еліаде, А.Уайтхеда, А. Фиади та Х.Філі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Не можна обійти увагою набутки радянських дослідників-антикознавців Ю.Андреева, А.Другініної, А.Зайцева, К.Куманецького, Н.Куна, А.Лосева та інших [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Важливим для вивчення є доробок сучасних вітчизняних вчених С.Айтова, В.Галайчука, Ю.Іщенко, І.Лісового, О.Матюхіної, Ю.Павленко, які вивчають елінінські вірування з історичної, етнографічної, релігієзнавчої та філософської точок зору, часто проводячи паралелі між розвитком античної та української історії та культури [17; 18; 19; 20; 21; 22]. Водночас, ступінь збереженості джерел, рівень наших знань про давню історію античності, ступінь розробленості проблеми в історіографії далеко не завжди дозволяють дати детальну характеристику ментальних аспектів давньогрецької релігії, простежити взаємодію різних її форм, їх ко-

реляцію з соціальною структурою суспільства. Отже, мета статті полягає в здійсненні релігієзнавчого аналізу культурно-історичних умов та особливостей формування давньогрецької ментальності у контексті політеїстичних уявлень. Завдання даної статті – показати основні форми міфологічно-релігійних уявлень в Стародавній Греції; простежити, які зміни в житті суспільства могли посилювати інтерес до релігії та містики, сприяти їхньому поширенню і трансформації.

Пантеон давньогрецьких богів добре відомий і описувати його в даній статті немає сенсу. Необхідно лише зауважити, що античні боги керували, але не правили, засуджували, але не вказували, як смертним облаштовувати своє життя. Слід мати на увазі, що в Елладі не існувало не тільки єдиного законодавства, а й єдиної релігії. На шляху до демократії греки зайшли настільки далеко, що вибирали не тільки правителів, а й богів. Кожен поліс перебував під захистом визначених небожителів, культу яких очолювали і визначали вміст релігійних містерій в тому чи іншому полісі. Крім головного божества «обиралися» й інші, які не завжди були «прописані» на Олімпі.

При культурологічному, історичному, соціологічному або філософському аналізі полісного суспільного організму давньогрецького світу, ми не можемо абстрагуватися від «релігійного фактора». Духовне життя греків характеризувалося, за словами російського історика-антикознавця Андрєєва Ю., «феноменом роздвоєної свідомості», існуванням одночасно у двох різних вимірах: буттєво-практичному та ідеально-героїчному [10, с. 7]. В емпіричній реальності класичного давньогрецького світу «соціальне», яке, в свою чергу, ототожнювалося з «полісним», і «релігійне» були нерозривно пов'язані й переплетені. «Бути елліном», «жити по-грецьки» – ці поняття завжди містять сильні й виразні релігійні конотації.

І справді, без олімпійської релігії не було б класичної культури, так само як і без полісу. Якщо проводити аналіз духовності стародавніх греків не зважаючи на полісність і політеїзм, то ми ризикуємо об'єкт дослідження ототожнити з візантійцями, тобто на грецьку православне ментальність. Невипадковим є той факт, що переважно християнська свідомість авторів епохи пізньої античності в численних джерелах визначає «еллінів» не як етнос, а як конфесійну групу – багатобожників, тобто ворожу релігійну опозицію. І справді, класичний «еллін» – завжди язичник і політеїст.

М.Еліаде – найавторитетніший у ХХ ст. дослідник світових релігій, влучно зауважував, що людина без релігії не була б уже людиною [6]. Прославлений релігієзнавець не помилявся, оскільки на прикладі аналізу розвитку старогрецької культурної традиції, можна, на нашу

думку, цілком не безпідставно стверджувати, що античний грек став собою тільки завдяки власним богам, релігія визначила і форму, і зміст його культурної свідомості. Поліс і політеїзм – це альфа і омега, дві основи, два ключа, які можна використовувати для вирішення проблеми специфіки античної культури.

Сучасні дослідники античності (антикознавці) небезпідставно вказують на необхідність акцентовано точного та об'єктивного, порівняно з марксистською традицією, вивчення релігійної культури, для більш солідної і ретельної оцінки феномену «еллінізму». Безумовно, важко застосувати стосовно давньогрецької релігії загальне визначення «опіуму для народу», або розглядати культуру язичників з конфесійно-партійних позицій, або оцінювати з точки зору ортодоксально-католицьких суджень у контексті висловлювання Августина про блискучі вади і гріхи античного світу, або критикувати її з позиції ортодоксально-православних, що сприймали античність як «демонську» культуру.

Античний раціоналізм не зменшував, не відсторонював, не відтісняв на другий план релігійні потреби і почуття греків, їхню побожність, *pietas*. Грек, безперечно, був *homo religiosus*, а грецька цивілізація – не тільки політичним, або естетичним феноменом, а й, безумовно, релігійним.

Античний політеїзм має довгу передісторію. Він є зрілою, розбудованою протягом століть, надзвичайно складною і внутрішньо суперечливою (немонолітною, гетерогенною) системою. А отже, грецькі уявлення про сакральне і профанне мають надто специфічний характер. Системний погляд на релігійну конструкцію античного політеїзму дає нам підстави на виокремлення в ній наступних елементів, як то: вірування, «теологія», культ, ритуальна практика.

Релігія мала функції регулятора грецького життя, у поведінці полісної громади або окремого індивіда завжди була відчутною сильна релігійна мотивація. В освічених Афінах страх перед святотатцями (еретиками) був постійною рушійною силою політичного життя (здаємо приклади покарання Алкмеонідів, переслідування Гермакопідів, страту необачних стратегів, розправу з Сократом). Типовою є поведінка учня Сократа Ксенофонта, який звертається до Дельфійською оракула за підтримкою і згодою божества на його участь в авантурі Кіра Молодшого. Приклади релігійної мотивації, як бачимо, зустрічаються буквально на кожному кроці й у різні періоди елліністичної історії. Причому, в елліністичному декадансі їх не менше, ніж в архаїці. Так, *Drang nach Osten* Александра був ідеологічно обґрунтований та оформлений як «священна війна», помста за зруйновані і спалені грецькі храми під час нашестя Ксеркса.

Але щоб усвідомити очевидний факт домінанти релігійної мотивації еллінів, треба відмовитись від еталону іудео-християнського монотеїзму, тобто від порівняння з аврамітськими релігіями, які вважають себе «сильними» релігіями, релігіями повноцінними, а грецьке язичництво сприймають як «слабку» релігію, сурогат віри, релігійне фіаско, результат, так би мовити, невдалих пошуків «правильного» бога. Греки не безбожники, атмосфера грецького життя побожна, благочестива, свідомість бога сильна і в думці, і в слові, і в дії. Хоча Афіни – це не Єрусалим, але, водночас, вони і не є Содомом. Земля Еллади була священною, про це переконливо свідчить твір грецького автора доби пізнього еллінізму II ст. н. е. Павсанія «Опис Еллади», який присвячено релігійним древностям, святим місцям, археології язичества. Це скоріше своєрідний путівник релігійного прочанина, ніж допитливого туриста. Павсаній згадує і докладно описує тисячі храмів, святилищ, релігійних пам'яток, твори релігійного мистецтва у різних регіонах Балканської Греції. Читачу епохи античності і сучасному мандрівнику цілком зрозуміло, що цей простір є тотально сакралізованим, де всюди відбуваються теофанії, а вся територія Еллади – це храм, причому не лише старовинний, але й водночас величний і (найголовніше!) свій, рідний [23].

В духовній традиції, що названа терміном «язичництво», боги втілюють вищі потенції природи і будь-яка сила, з якою доводиться мати справу людині, має аналог в божественному світі [14, с. 5]. Ритуальність і символіка були прагненням до активного втручання людини в природні процеси, проявом віри у власні сили. Різноманітний міфопоетичний світ виступав уособленням природних сил, з якими людина взаємодіяла в реальному житті.

Численні язичницькі божества – це узагальнення відповідних сил природи (вітру, моря, річок, сонця) і людської душі (мудрості, любові, образи). Боги античних часів не є трансцендентними, їх можна бачити і відчувати. Тому не випадково античність називають епохою зору, а основою античної художньої культури є візія, «ейдос». Звідси чуттєвий, поцейбічний характер сприйняття реальності, який приводить до розквіту міметичних (наслідувальних) жанрів мистецтва в еллінській культурі (наприклад, скульптури).

З огляду на вищевказане основним завданням художника-живописця було створення певного враження і певного емоційного стану, а для цього йому була вкрай потрібна велика винахідливість (лат. *inventiva*). Інвентивність грецьких художників ґрунтувалася на вільній від забобонів ментальності, завдяки якій вони були здатні шукати і знаходити оптимальні рішення поставлених завдань. Винахідли-

вість живописців мала велике значення не тільки в композиційних рішеннях, але і в технологічних. Їх пошуки були спрямовані на вироблення таких формальних прийомів, які дозволяли б писати якомога швидше [13].

Давньогрецький портретний живопис і скульптура, що зображували людину у всій її фізіологічній цілісності, відповідали філософські погляди еллінів про цілісний світ, де всі процеси взаємопов'язані. Манера ж римських художників і скульпторів зображати голови, відокремлені від тіла (бюсти), відображає ментальність народу, що звик до війни і далекого від справжнього розуміння філософії та мистецтва. Високий рівень професіоналізму художників стимулювався законодавством, системою конкурсів, високим рівнем конкуренції та оплати. Наприклад, в Фівах був прийнятий закон, який наказував майстрам, живописцям і скульпторам надавати тому, що вони зображують, більш піднесені, порівняно з дійсністю, риси. А за «зменшення» чеснот і достоїнств того об'єкта чи суб'єкта, що був зразком (натурою) для статуї або картини, живописцям і скульпторам погрожував, навіть, грошовий штраф [13, с. 145-148].

Характерними рисами культу були танці і факельні ходи, причащення сирим м'ясом. Зображення зборищ менад (вакханок), їх шаленості було улюбленою темою в грецькому мистецтві. До теми вакхічних містерій часто зверталися майстри вазопису, не оминули її увагою і скульптори. Знаменита «Менада» Скопаса показує жрицю Діоніса в несамовитому хмільному танці.

Грецька релігія дуже приваблива з естетичної точки зору, адже це релігія поетів і мармурових «ідолів». За своїм естетичним потенціалом «еллінізм» перевищує навіть художньо геніальні католицизм і православ'я. Можна лише компліментарно описувати естетичні застави еллінського язичництва, що мало всебічні прояви в різноманітних формах античного сакрального і світського мистецтва. Високоелегантна (але, нажаль, малоетична!) релігія Гомера і Гесіода має на своєму боці такі вагомні «аргументи», як естетика і художність, поезія і мистецтво. Згадаймо лише, що навіть Августин Блаженний визнавав, що вади язичників усе ж таки подані ними блискуче у мистецьких формах. Це не випадково, адже грецька релігія створила максимально сприятливі умови для мистецтва, стимулювала й заохочувала «служіння красі», на відміну від аврамітських релігій з їх табу на виготовлення образів. Вона не знала іконоборства, гоніння на «ідолів», ісламської або протестантської розправи зі скарбами пластичних мистецтв, не мала навіть і думки про *vanitas* (марносластво) мистецтва.

Союз релігії, мистецтва і спорту, їх плідна взаємодія, синтез, а не просто толеранція, або мирне співіснування, ніколи не порушувались. Істориків античності, які жили в добу релігійних війн в Європі, дивував конфесійний мир і спокій в античну добу, відсутність війни догматів. Але для людей ХХ і ХХІ ст. більш гідним подиву є злагода, абсолютна гармонія між античною релігією та мистецтвом (і пластичним, і словесним), високий коефіцієнт естетики релігійного життя і досвіду [8].

«Вірую тому, що прекрасно» – таке почуття слід було б приписати еллінській ментальності, яка в релігії задовольняла не тільки культові, а й естетичні потреби людини. Відмова язичницьких «старовірів-інтелігентів» IV-VI ст. н. е. приймати релігію Христа пояснюється в деяких випадках резонними аргументами на користь домінанти естетичного смаку, тобто своєрідним естетичним опором, адже з точки зору людей, які були виховані у школах граматиків і риторів, на творах, приміром, Гомера, Платона і Демосфена, Євангелія не були літературним шедевром, їх мова – елліністичне *koine* (гр. загальне) – не витримувала порівняння з еталонами класичного та неокласичного аттицизму. Бог або натхненний богом автор має бути досконалим оратором і стилістом, від богонатхненних творів чекали більш високого художнього рівня, античного естетичного смаку. Язичництво зберігало міцні естетичні позиції не лише в граматичних і риторичних школах пізньої античності, але навіть у душах отців церкви. Наприклад, у перекладача Біблії на латину (так званої Вульгати) Ієроніма, який чув голос, що дорікав йому: «*Ciceronianumes, non christianus*». Якщо простолюдина Антонія в пустелі спокушали демонічні химери, то його, інтелігентного Ієроніма, до пекла підштовхували книги Цицерона [5, с. 306].

Зразки античної культури тісно пов'язані з розгортанням культурної практики, оскільки вона виросла з релігійного ядра. Наприклад, славетні грецькі Олімпійські або Істмійські змагання, а також театральні дійства в Афінах присвячено виключно богам, вони є формою богослужіння, релігійного свята. Архітектура і скульптура теж мають релігійний першооснову. Все «мусичне», не менш ніж фізичне, зумовлено релігійністю, в усьому відчутна присутність, подих та енергія еллінського божества. Релігійно виправдане мистецтво Еллади та її естетично розвинута релігія свідчать про те, що царина естетики, з одного боку, і релігії, з іншого, мають один міцний фундамент.

Ми бачимо, що для раннього християнства, яке проходило процес свого становлення в добу всеосяжного домінування релігійного політеїзму і язичницької культури, надто складно було протистояти цьому «згубному» впливу, при цьому не «отруїтись поганством». Це

була надто складна проблема. Сучасна людина з більшою легкістю відокремлює античну культуру від релігійної віри греків, і навіть, найпалкіший шанувальник античності зазвичай не в змозі реставрувати старих богів, створити неоязичницький культ. Сучасна свідомість Заходу вже давно секуляризувала культуру як таку. Натомість люди пізньої античності краще відчували й розуміли той факт, що класична еллінська культура була тінню, яку відкидав грецький храм.

Якщо грецька релігія мала потужною основою естетику, то цього не завжди можна сказати про етику. Вже філософи-досократики відмовлялися приймати загальні уявлення про богів у дусі «теології» Гомера і Гесіода. Звичайно, обидва поети не були теологами в точному розумінні цього слова. Але, за свідченням Геродота, саме вони сформували релігійні уявлення греків, були найбільшими авторитетами з усіх питань релігії, оскільки вперше з'ясували генеалогію великого різноманіття богів, надали їм імена, описали їхні образи і функції. Завдяки Гомеру і Гесіоду елліни стали людьми однієї віри. Для людини з профетичною конотацією в релігії, – це незвична ситуація, коли «на початку було слово» майже секулярного поета, а не жерця або пророка. Сучасні дослідники наводять таку аналогію: це так само, якщо б ми шукали основи християнського віровчення і намагалися збагнути догмати цієї релігії, не маючи у своєму розпорядженні нічого, крім «Божественної комедії» Данте або «Братів Карамазових» Достоєвського. Але саме так, на основі «свідчень» Гомера і Гесіода, відбувається реконструкція принципів теологем грецької релігійної свідомості в усі подальші століття і епохи.

Дослідники змушені приймати в повному обсязі і з усіма наслідками цю «релігію поетів» як типовий зразок ранньогрецької релігійної ментальності, яка досить скоро перестала задовольняти розвинуту моральну свідомість самих греків. Кульмінацію такої критики Гомера ми можемо спостерігати у Платона. Кожен читач Гомера з самого початку може пересвідчитись у тому, що грецьке божество – завжди *kalos* («прекрасне»), але не завжди – *agathos* («добре»). Як висловлювалися греки, божество заздрісне, і вона є тільки першим номером у списку «гріхів безсмертних», або «безсмертних гріхів». Тут можна знайти божественний прецедент і відповідно санкцію на будь-яку моральну апостазію (відступництво) і навіть злочин. Зевс не є взірцевим сином для Крона або чоловіком для Гери, Гермес не дарма став небесним патроном крадіїв, Аполлон здатний на не менш брутальні вчинки, ніж пасіонарний Діонісій, а поведінка трьох богинь на суді Паріса небездоганна з будь-якого погляду. Гедоніст Аристип посилався на божественний приклад, коли захищав розкіш: «Якби розкіш була чимось пога-

ним, тоді їй не було б на бенкетах у богів». Грекові було доволі легко стати моральнішим за своїх богів, і така ситуація обурювала Платона, а пізніше – викликала зловтішання християнських апологетів.

Наслідування гомерівських богів було в принципі неможливим. Олімпійська релігія не могла давати інструкції щодо праведності тим грекам, які доросли до розуміння природи етичного, до моральних максим і настанов типу «краще терпіти несправедливість, аніж чинити її», або «краще бути нещасним Сократом, аніж щасливою свинею». Ідея наслідування божественних прикладів, уподібнення богу в язичництві довгий час є нонсенсом. Зевса «наслідують» тільки розпусники, які за допомогою золота здобувають прихильність гетер (мотив Зевса і Данаї).

Антропоморфні боги – справді «надто людяні», і схожі вони не на найкращих людей типу Сократа, а на таких, як Алківіад. Вони виступають як носії психології заздрості та гніву, їх приводить у рух «афективний мотор», а не співчуття до людини, і дуже часто сакральні сили виконують деструктивну функцію. Примхлива непостійність – головна ознака амбівалентних грецьких божеств [14]. Герої Гомера добре знають, як боги не тільки допомагають, а й шкодять смертним та обдурюють їх. Тому кожному елліну краще розраховувати на власні людські сили. Ще в Есхіла Зевса змальовано як типового тирана, якого так само неможливо любити, як і не боятися. Страх, або часто лише побоювання, щодо богів відіграє центральну роль у давньогрецькій релігійній психології, а імператив обережності (за принципом *safety first*) зумовлює кожен релігійну дію.

Погоджуватися з гомеро-гесіодівськими уявленнями про божественний світ неовов'язково, адже це тільки версія поетів, одна з багатьох можливих. Тому тенденція «виправляти» Гомера, гостро критикувати поетичну теологію і протиставляти їй власні філософські імпровізації завжди мала системний характер як у до сократівський період, так і після Сократа. Це не викликало релігійної кризи у грецькому суспільстві, не підривало основ, тим більше – релігійних війн і переслідувань еретиків. Ксенофан і Парменід мали законне право на власні, відмінні від гомерівських, уявлення про божество, і так само – Платон, Арістотель, Епікур і решта філософів, але лише за умов, якщо вони виконували вимоги громадянських культів, брали участь у ритуальному житті поліса.

Практичні дієства і стосунки з божеством для елліна набагато важливіші за «теоретичні», ортопраксія більш значуща за ортодоксію. Відомий британський методолог, математик і філософ Уайтхед А. зазначає в своїх дослідженнях: «Світ античного язичництва був толе-

рантним до переконань. Якщо ти чиниш належно, неважливо, що при цьому ти думаєш» [7, с. 57]. Отже, прославлена грецька толерантність стосується явищ інакомислення, а не інакодії. Звідси добре відомий дослідникам формалізм грецьких культів. Акуратна релігійна дія – це альфа й омега релігійного життя. Тому особливого значення набуває вчинок, жест, формула, які гарантують успіх звернення до богів. І, навпаки, мотиви й наміри, внутрішні душевні стани та думки про божество відступають на другорядні позиції. Дисципліна релігійної прагматики співіснує зі свободою догматів. Культ і ритуал є обов'язковою колективною дією, а, натомість, думки про природу божества – приватною справою кожного громадянина.

В античності мирно співіснують релігія народу, релігія поетів і релігія філософів як різні, але цілком легальні «теологічні» модуси. Загрозою для релігійної системи були не «ересі» (фактично, греко-римській античності невідомі поняття «ересь» і «ортодоксія»), а відвертий атеїзм або скептицизм у душі Протагора і Критія, і вона боролася з безбожниками та святотатцями. Культ, релігійні практики залишалися недоторканими, не допускали змін. Висміювати, ображати, бойкотувати або намагатися реформувати їх було абсолютно немисливо та, навіть, злочинно. Антична обрядовість – є найбільш консервативною і традиціоналістичною основою античного життя. Греки продовжували акуратно і ретельно виконувати прадавні обряди навіть тоді, коли їхній зміст був уже незрозумілим для них [8].

Отже, здійснене дослідження надає можливість зробити певні висновки. Ментальність давніх греків, їхні світоглядні настанови про Всесвіт і власне призначення вказують на загальні підстави вірувань і забобонів в духовній традиції. Становлення й розвиток релігійно-містичних практик відбувся в античній Греції завдяки синтезу умов, серед яких головними визначено такі: абсолютний, одухотворено-раціональний і чуттєво-матеріальний космологізм свідомості; релігійний характер суспільства; особливості психічного складу еллінів, яким були притаманні діалектизм і оптимістичність світовідчуття; змагальний характер грецької культури з її культами слави і перемоги; особиста творча активність індивіда. Особливо важливо зазначити, що без урахування особливостей схильності античної людини до міфології не можна розкрити сутність феномена грецької цивілізації, пояснити її стрімкий злет, бурхливий розвиток і наступний занепад. Унікальна свобода і демократичність давньогрецького менталітету дозволила художникам Еллади створити нове оригінальне мистецтво, розробивши композиційні архетипи і технологію моделювання, якими згодом користувалося європейське образотворче мистецтво протягом багатьох століть.

Література

1. *Арендт Х.* Vita Activa, или о деятельной жизни / Хана Арендт; [пер. с нем. и англ. В. В. Бибихина; под ред. Д. М. Носова]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с. – (Высшее образование. Программа).
2. *Буркерт В.* Греческая релігія: Архаика и классика / Вальтер Буркерт; [пер с нем. М. Витковской, В. Витковского]. – СПб.: Алетейя, 2004. – 584 с.
3. *Виндельбандт В.* История древней философии / Вильгельм Виндельбандт; [вступ. ст. А. Г. Тихолова; пер с нем. под ред. А. И. Введенского]. – К.: Тандем, 1995. – 365 с. – (Janua Antiqua).
4. *Johnston S. I.* Angient religions / S. I. Johnston. – Cambridge: London: Harvard University Press, 2007. – 266 p.
5. *Davies N.* Europe A History / N. Davies. – London : Pimlico, 1997. – 1365 p.
6. *Eliade M.* Histoire des croyances et des idees religieuses. Tome I. De l'age de la pierre aux mystere d'Eleusis. – P.: Payot, 1976. // Пер. Н. Н. Кулаковой, В. Р. Рокитянского и Ю.Н. Стефанова. [Электронний ресурс] / Мирча Элиаде. История веры и религиозных идей – Т.1: От каменного века до Элевсинских мистерий. – М.: Критерион, 2002. Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/eliad02/>.
7. *Уайтхед А. Н.* Избранные работы по философии [Текст] / Пер. с англ. / Сост. И. Т. Касавина // Альфред Норт Уайтхед – М.: Прогресс, 1990. – 590 с.
8. *Фиада А.* Эти странные греки // [пер. Т. Севастьяновой [Электронний ресурс] // Александра Фиада. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/inostra/txt07.htm>.
9. *Fili Ch.* The History of Ancient Greek Mathematics as a guide of mathematical research / Ch. Fili // Book of Abstracts of International Conference «History of Science in Practice». – Athens, 2010. – 384 p.
10. *Андреев Ю. В.* Эгейский мир: природная среда и ритмы культурогенеза // Материалы конференции «Древний мир: проблемы экологии» (18-20 сентября 1995 г., Москва) / Ю. В. Андреев. – М.: Наука, 1995. – 25 с.
11. *Другинина А. А.* Греция далекая и близкая [текст] / А. А. Другинина. – М.: Наука, 1989. – 170 с.
12. *Зайцев А. И.* Культурный переворот в Древней Греции VIII-V вв. до н. э. / А. И. Зайцев / ред. Э. Д. Фролов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 208 с.
13. *Куманецкий К.* История культуры Древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М.: Высшая школа, 1990. – 351 с.
14. *Кун Н. А.* Легенды и мифы древней Греции / Н. А. Кун. – М.: Просвещение, 1975. – 464 с.
15. *Лосев А. Ф.* Очерки античного символизма и мифологии / А.Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 959 с.
16. *Лосев А. Ф.* Философия, мифология, культура / А.Ф. Лосев. – М.: Политиздат. – 1991. – 525 с.
17. *Айтов С. Ш.* Цивилизационные и историко-антропологические аспекты «греческого чуда» [Электронний ресурс] / С. Ш. Айтов // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип. 4. – С. 26-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Avfd_2013_4_5.

18. *Галайчук В. В.* Міфологічна картина світу як відображення ментальності народу // *Матеріали Міжнародної научної конференції «Язык. Культура. Взаимопонимание».* – Львов: ЛГУ, 1997.

19. *Ищенко Ю.* Умови можливості толерантності в античності / Юрій Іщенко // *Філософська думка*, 2001. – № 3. – С.115-143.

20. *Лісовий І.А.* Іван Франко і антична культурна спадщина / І.А. Лісовий // *Іван Франко і світова культура: матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): у 3-х кн.* – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 174-178.

21. *Матюхіна О. А.* Вплив античності на культуру України [Електронний ресурс] / О. А. Матюхіна. – Режим доступу: <http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fjrn1.nau.edu.ua%2Findex.php%2FvisnikPK%2Farticle%2Fdownload%2F8289%2F9988>.

22. *Павленко Ю.В.* История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю. В. Павленко. – К.: Феникс, 2002. – 760 с.

23. *Павсаний.* Описание Эллады. В 2 т. / Павсаний; [пер. с древнегр. С. П. Кондратьева]; Под ред. Е. В. Никитюк. Отв. ред. Э. Д. Фролов. – СПб.: Алетейя, 1996.

Бондарь И. А.

ПОЛИТЕИЗМ КАК ФАКТОР ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ

В данной статье рассматривается феномен политеистических верований древних греков как атрибут формирования ментальности нации – духовного феномена, тождественного этническому колориту, национальному самосознанию, народной душе, который формируется путем преодоления противоречия между личностью и обществом. Духовную среду сообщества ярко выявляет народный характер, глубоко укореняясь в человеческом бытии, гранича с массовой культурой. В этой связи подчеркнута, что взаимодействие титанов, богов, духов и героев в древнегреческом сознании оформилось в оригинальное мировосприятие, ярко представленное не только в мифах и легендах, но и в повседневной жизни, бытовых условиях, а также в доминантах выбора определенных видов искусств. Античный политеизм имеет продолжительную предысторию, является зрелой, чрезвычайно сложной и внутренне противоречивой системой. Доказано, что мифологическое мировоззрение древних греков имело функции регулятора общественной жизни, ярко отражалось в поведении отдельного индивида и полисной общины, поскольку здесь всегда была ощутимой сильная религиозная мотивация. Опираясь на взгляды историков, религиоведов, мифологов, антиковедов, культурологов античного периода развития европейской цивилизации, проведен анализ древнегреческой духовной традиции в контексте влияния политеистических верований на формирование этнического самосознания древних греков. Становление и развитие религиозно-мистических практик состоялось в античной Греции благодаря синтезу условий, среди которых главными определяются следующие: абсолютный, оду-

хотворенно-раціональний і чувствено-матеріальний космологізм древніх греків; релігійний характер общества; особливості психічного складу еллінів, котрим були присущі діалектизм і оптимістичність мироощування; стязательний характер грецької культури з її культами слави і перемоги; особлива творча активність індивіда. При цьому кожен з перелічених факторів обумовлював оригінальне впливання на формування соціокультурної ментальності еллінів. Древньогрецькі представлення о сакральному і профанному мають специфічний характер. Ментальність древніх греків, їх мировоззренчіє установи о Всесвітній і особливому призначенні вказують на загальні основи як віровань, так і предрасудков в духовній традиції. Системний погляд на релігійну конструкцію античного політеїзму дає нам основи для виділення в ній наступних елементів: віровання, «теологія», культ, ритуальна практика. Виявлені особливості і типологічні ознаки грецької магії, релігії, міфології, мистики. Доведено, що в результаті їх взаємодії виникає специфічна суб'єктивна реальність, створена уявленням віруючого, об'єднуюча обиденне і предельне буття людини. Унікальна свобода і демократичність древньогрецького менталітету дозволила художникам Еллади створити нове оригінальне мистецтво, розробив композиційні архетипи і технології моделювання, котрими внаслідок користувалося європейське зобразительне мистецтво в часі багатьох віків.

Ключеві слова: віра, віровання, ментальність, міфологія, релігія, суєверія, мировоззрення, магія, мистицизм, свідомість, культ, ритуал.

Bondar I. A.

POLYTHEISM ANCIENT GREEK MENTALITY AS A FACTOR

This article examines the phenomenon of polytheistic beliefs of the ancient Greeks as an attribute of the formation of the mentality of the nation - a spiritual phenomenon, ethnic identity color, national consciousness, people's soul, which is formed by overcoming the contradictions between the individual and society. Spiritual community environment clearly reveals national character; it is deeply rooted in human existence, bordering on mass culture. In this regard, he stressed that the interaction of the Titans, gods, spirits and heroes in Greek consciousness took shape in the original perception of the world, clearly represented, not only in myths and legends, but also in daily life, living conditions, as well as dominant select specific kinds of arts. Ancient polytheism has a long prehistory; it is a mature, extremely complex and internally contradictory system. It is proved that the mythological world of the ancient Greeks had a function of social life regulator, clearly reflected in the behavior of the individual and the polis community, because there has always been a palpable strong religious motivation. Based on the views of historians, religion and antiquity scientists, mythologists, culturologists of the ancient period of European civilization, the Greek held spiritual traditions in the context of the analysis of the influence of the polytheistic beliefs of the formation of the ethnic identity of the ancient Greeks. Formation and development of religious and mysti-

cal practices took place in ancient Greece by the synthesis conditions, among which is mainly determined by the following: absolute, spiritual-rational and sensible-material cosmology of the ancient Greeks; religious character of society; particular psychological make-up of the Greeks, which were inherent dialecticism and optimistic attitude; competitive nature of Greek culture, with its cult of glory and victory; personal creative activity of the individual. In addition, each of these factors causes the original influence on the formation of social and cultural mentality of the Greeks. The ancient Greek conception of the sacred and the profane are specific. The mentality of the ancient Greeks, their worldviews about the universe and its own destiny indicate common ground as the beliefs and prejudices in spiritual tradition. The systems view of the religious structure of the ancient polytheism gives us reason to isolate it in the following elements: beliefs, «theology», a cult, ritual practice. The features of Greek magic, religion, mythology, mysticism became clear. It is proved that as a result of their interaction arises specific subjective reality created by the imagination of the faithful, uniting the everyday and limit human existence. The unique freedom and democracy of the Greek mentality have allowed artists of Greece to create a new original art by developing composite archetypes and modeling technologies, which subsequently enjoyed European art for centuries.

Keywords: *belief, beliefs, mentality, mythology, religion, superstition, ideology, magic, mysticism, consciousness, cult, ritual.*

Надійшла до редакції 11.10.2016 р.